

Teologický rozměr výchovy

Autor: Alena Bernardová

Abstract

Theological dimension of education. – The need to divert education from heading towards a purpose to heading towards meaning requires to step over the boundaries of philosophy of education and recognise a transcendental dimension of education, namely its theological nature. Treating education as conversion appears to offer one of the ways how to achieve it.

Keywords: education, philosophy of education, theology of education, conversion

Klíčová slova: výchova, filosofie výchovy, teologie výchovy, konverze

Výchova hledající

Výchova získala v současné společnosti stigma manipulace. Aby byla tato trpná forma pro vychovávaného přitažlivá, pokoušíme se ji aktualizovat. Národ Komenského, Patočky a Palouše, bloudí a hledá výchovné modely v ostatních kulturách a pomíjí fakt, že se člověk rodí jako jedinečný do specifického sociálního prostředí. Únavné putování trvající více než čtvrt století nehledá ukotvení v tradici, ale soustavným experimentováním uvízlo na mrtvém bodě. Existence velkého množství teorií výchovy, které jsou z vědeckého hlediska považovány za plnohodnotné, nedovedla společnost k nacházení harmonie a kulturně specifického modelu, ale ke ztrátě smyslu a vymezování se. Výchova je bezbranná vzhledem ke společenskému prostředí orientovanému na konzum; vůči sobě samé, ve všech svých podobách a představách.

Výchovná praxe pokus-omyl přináší více škody než užitku. Potřebuje ukotvení v hodnotách, které budou ochotny sloužit společenských potřebám, v hodnotách, které směřují k celkovému smyslu bytí a k filosofii výchovy. Filosofie nezná jen milovat moudrost, ale také moudrost lásky. Jde v ní nejen o moudrost, ale především o lásku. Lásky může stát k věcem sama, aniž by se v sobě ztrácela. Moudrost bez lásky ztrácí sama sebe. Moudrost, která je hlubokou lidskou odpovědností, je „láskyplné pobývání pospolu“, (Palouš 1991b: 7) láskyplné pobývání všech bytostí se všemi bytostmi. Moudrost je také vstřícným otevíráním se sdílení zkušenosti. Ze sdílení se rodí porozumění, které harmonizuje jedince s ostatním společenstvím. Moudrost není znalost ani jiná zdatnost, ale je vždy láskou. Moudrost se stává péčí o duši.

Teologie výchovy

Moderní společnost rezignovala na dělení času na profánní a posvátný a přijala za své rozdělení na čas odcizené práce a volného času pro odpočinek. Stejný rozpad postihl i moderní školu. Všednodennost pohltila výuku; posvátné, výchova, se změnila v imanentní

proces v dimenzích zanedbávající liberální a direktivně autoritářské výchovy. (srov. Pinc 1999: 12)

V Paloušově díle nalézá výchova svůj smysl i cestu v péči o duši. Duše člověka je místo, kde se setkává božství a bytostné lidství. Tak se filosofie výchovy dotýká i jejího teologického rozměru. Filosofie se snaží odpovědět na otázky smyslu bytí. Teologie odhaluje roušku tajemství smyslu, který člověka přesahuje. Filosofie a teologie na sebe vzájemně odkazují, doplňují se, společně rostou. Jejich vztah lze označit jako dialogický. Pouze v naslouchajícím dialogu je možné proniknout ke kořenům a popsat souvislosti. Evropská kultura vyrostla na židovsko-křesťanských základech, teologický rozměr výchovy tak má zcela přirozeně křesťanský rozměr. Nejedná se o vymezení výchovy křesťanské, spíše o nabídku možnosti jak se posunout z mrtvého bodu, z patové pozice výchovy.

Akceptace teleologické povahy výchovy, tj. přiznání určitého smysluplného zacílení, vyvádí výchovné působení ze zajetí kauzality a nespočetných předurčení. Vztahy svázané s minulostí nastolující deterministický chaos jsou rvány mohutnou silou transcendentního pnutí, jehož magnetické siločáry pramení v „naší budoucnosti“. Výchova není hnána něčím z minulosti, nýbrž přitahována svým vlastním smyslem, který leží daleko před ní. Smyslem, který ukazuje dál a končí a znovu začíná v nových, širších souvislostech. Výchova se stává vztahem, odpovědí, která není poskládána ze zkušenosti příčiny a následku. Je výsledkem dialogu člověka s Bohem. Dialogu, ve kterém se člověk neobrací zpět, aby ustrnul, ale odpovídá na povolání a vybaven zkušeností se obrací, aby se posunul.

Absence smyslu výchovy se projevuje tím, že místo dobrého hospodáře je vychováván kořistník, který nerespektuje žádné hranice. Společnost hovoří o lidských zdrojích, o lidském materiálu, se kterým lze libovolně disponovat. Člověk, deklarovaný jako výrobní prostředek, je potřebný pouze tehdy, má-li nějakou užitnou hodnotu, má-li nějaký účel. Moderní výchova, v jejímž modelu účel nahradil smysl, selhává u populace, pro kterou účel, zaneprázdněnost hmotnými i nehmotnými statky všedního dne, není prioritou. Pro tuto část populace se stává zásadním smysl, skutek, poslání, směřování ke svému povolání. Účel je směřováním individua k sobě, smysl je směřováním k celku. (srov. Palouš 1991a: 259) Smysl poukazuje na společenský rozměr člověka, spolubytí, spoluodpovědné pobývání s ostatními, nahlédnutí odpovědnosti za bytí a věci osobní. Výchova jako vše-náprava lidských věcí se musí obrátit zpátky k člověku, k jeho nitru. Není to statický, ale dynamický proces. Člověk není manipulován ani lámán, jeho konverze je cílem hledání a nalezení sebe. Předpokladem otevření se člověka pro druhé je nalezení sebe v sobě. (srov. Palouš 1991b: 16)

Křesťanská výchova

Křesťanská výchova není snahou účelně vybavit člověka patřičnými znalostmi, vědomostmi a dovednostmi pro lepší uplatnění se v praxi všedního dne. Křesťanská filosofie, a tedy potažmo i křesťanská výchova, nestojí v chronologické posloupnosti osamoceně, ani stranou. Je součástí dějinného vývoje, vychází z kultury antické, která ke křesťanské poukazuje. Filosofie antická a křesťanská jsou paralelně související. Obrací se od praktických zdatností směrem od nich, směrem nad ně. Vnímání až otrocké upoutanosti člověka ve všednodennosti je znatelné již v Platónově Jeskynním mýtu. Vy-vádění odpoutaného z jeskyně, z utopenosti ve všednodenních obstarávkách, připomíná snahu o doprovázení a vy-

vádění prvního páru a jeho potomstva ze slzavého údolí, které si člověk svobodně zvolil na počátku Stvoření jako místo svého bytí.

Křesťanská výchova si je vědoma toho, že člověk nemůže uniknout svému údělu a opustit svoji situovanost. Zůstává záležitostí ne-děle, svátku, čehosi posvátného. Říká-li Ježíš Kristus v Novém zákoně: „Marto, Marto, děláš si starosti a znepokojuješ se kvůli mnoha věcem, a přece je jich zapotřebí málo, dokonce jen jediná,“ (Lk 10,41) myslí tím nahlédnutí vlastní zaneprázdněnosti a přidělení jí pravého místa v životě člověka. Tento pohled není opovrhováním všedním dnem. Je posvěcením každodennosti proměnou egocentrické zahleděnosti do sebe, v nesobecké a odpovědné lidství. Lidská touha nalézt smysl ve věcech, které smysl nemají, nachází smysl ve věcech, které člověka přesahují. Podstatou víry ani výchovy není odcizení se všednímu bytí a s ním související vědomí jisté nadřazenosti vyplývající z matného tušení běhu věcí. Být nad věcí neznamená být mimo věc.

Zatímco odpoutanec z Platónovy jeskyně je tažen ke světlu, ke Slunci, tajemnou neosobní a anonymní silou, je křesťanské vy-vádění ze slzavého údolí záležitostí Boží prozřetelnosti. Bůh je tím, kdo se k člověku sklání, podává mu ruce a přitahuje jej k sobě. Tento obrat je z hlediska křesťanského výkladu nejsilnějším momentem celého podobenství, celé výchovy. Křesťanská filosofie mu dala jméno konverze.

Konverze, celoživotní výchovný proces

Konverze je svého druhu jedinečnou výchovnou událostí, při které dojde člověk ke svému bytostnému určení. Konverze v křesťanském slova smyslu je složitý, komplikovaný proces, který bývá projasněn a uchopen teprve ve finální fázi a srozumitelný bývá jen pro člověka, kterému se stal. Stejně jako podstatu víry může člověk pochopit teprve, když uvěří, podstatu konverze lze nahlédnout, když ji člověk prožije. Konverze může být nahlédnuta pouze jako celek, v jednotlivostech nemusí dávat smysl, někdy může působit protismyslně.

Vlastní konverze začíná tím, že si člověk uvědomí svou zaneprázdněnost a rozhodne se jí dát ve svém životě náležité místo. Dosavadní život ukotvený v jistotách, které právě ze zaneprázdněnosti vyplývají, pomíjí. Úleva, pokoj, klid a mír se však nedostavují. Snaha přepočítávat skutky na pozemské nebo věčné statky je lichá. Touha docílit za spravedlivé činy uznání ještě na tomto světě, nejpozději v království nebeském, nenachází v očekávání odezvu. Tato egocentricko-antropocentricky orientovaná kalkulace bývá nazývána transcendentálním účetnictvím. (srov. Patočka 1991:123)

Ztráta dosavadních jistot, kterou konverze přináší, je pocíťována jako silný stres, nepokoj a zmatek ovládající mysl i celé bytí člověka. Věci, které znal, ke kterým byl upoután, jsou ztraceny, a věci, které způsobily odpoutávání, nenastaly. Celé bytí člověka se hroutí, propadá prázdnotě. Člověk se cítí prázdný a nicotný. Nicota nahradila všechny dosavadní jistoty a naplnila nitro člověka. Nitro člověka potřebuje znovu naplnit zvnitřněním lásky. „Obrátí-li se lidské srdce, vše ostatní bude následovat v obrácení.“ (Palouš 1991a: 122) Lásky je nazřena jako sebevzdání, sebeodevzdání se, odevzdání sebe, jako odevzdání všeho, čím člověk disponuje. Odevzdáním se život neztrácí, nabývá se.

Konverze není destrukcí lidského bytí, ale destrukcí všeho, co člověka od skutečného bytí odvádí. Nejde jen o nazření utopenosti v obstarávkách všedního dne, ale aby toto nazření

bylo prostoupeno láskou. Povinnost přijmout osud lidstva za svůj se stává samozřejmostí, nachází v ní zalíbení, smysl i vlastní osud. Konverze je tedy odpovědné lidství prostoupené láskou, která vydává sama sebe. Člověk musí dál žít svůj obyčejný život. Úkolem člověka není spasit svět, ale naplnit své povolání. Zvnitřnění osobního povolání je předpokladem k přesažení vlastní existence.

Konverze nezůstává záležitostí vlastního obratu. Z události konverze se stává konverze děním. Dění, které nekončí, je denně připomínáno a konvertita je s ním konfrontován po celý život. Konverze jako výchovná událost se stává výchovným děním, výchovou v celoživotním slova smyslu. (srov. Palouš 1991a: 205) Rozhodnutí následovat Krista na jeho cestě naprosté vydanosti je denně vystavováno zkouškám, ve kterých člověk často není úspěšný, selhává, přestože jeho kvalifikace a kompetence k denním obstarávkám jsou dostačující a slaví úspěch. Právě selhávání a neúspěch nabývají v záležitostech konverze pozitivního významu. Stávají se pomocným ostnem, který obrací člověka zpět k jeho odpovědnosti za svěřené lidství. Říká-li Ježíš Kristus v evangeliu: „Nepřišel jsem totiž povolát spravedlivé, ale hříšníky,“ (Mt 9,13) znamená to, že kdo sám sebe pokládá za spravedlivého, kdo je nepokorný, nebude zván.

Je-li nahlédnuta lidská nedokonalost, slabost a vina a jsou-li provázeny touhou překonat, napravit a očistit, neznamenají, že budeme zavrženi, ale že budeme pozváni. Dosažení stavu excitace lidství je tedy možné skrze selhání a neúspěch. (srov. Palouš 1991a: 110–111) Konverze v křesťanském slova smyslu je sebe-překročením, nelze naplánovat ani připravit, uskutečnění přichází z oblasti lidského přesahování. Přesto nezavazuje člověka odpovědnosti za bytí. Člověk za bytí není odpovědný sobě, ale Bohu. Je odpovědný za všechno, co ve Stvoření obdržel. Bůh Adama a Evu nezavrhl. Biblické vyhnání z ráje bylo vysláním na cestu do slzavého údolí.

Konverze, náboženské obrácení, je proces sjednocení dosud rozdělené lidské duše. Sjednocená duše nabývá zcela nového vědomí, které odvrhlo svůj vstřícný postoj ke zlu. Nové vědomí si uvědomuje mnohé nedostatečnosti a nedokonalosti, přesto zažívá pocit blaženosti. Obnovená duše se drží reálného náboženství. (srov. James 1930: 139) Náboženský prožitek se ve své podstatě od ostatních prožitků neliší. (srov. tamtéž: 29) Prožívání abstraktní náboženské představy odpovídá z hlediska intenzity prožitku stejně podnětné události v reálném dění.

Lze rozlišit dva základní typy konverze. Typ činné vůle směřuje k obrácení postupně, je obrácením zdravé duše, optimistické a extrovertního založení. Typ trpného odevzdání se přichází k obrácení nerovnoměrně v jednotlivých dramatických krocích a je obrácením duše nemocné, pesimistické a introvertního založení. (srov. James 1930: 148–149, srov. Holm 1998: 102) Velký význam má osobní náboženská zkušenost, která se od běžné životní zkušenosti zásadně liší. Jedná se o stav, který není člověk, kterému se udál, schopen popsat, vyznačuje se určitou noetickou jakostí. (srov. James 1930: 230–231) Tohoto stavu není možné dosáhnout svobodnou vůlí, člověk jej musí trpně snášet. Trvá jen chvíli. Člověk v tomto hlubokém prožitku víry zakusí přítomnost vyšší reality a je ji schopen určitým způsobem poznávat. (srov. Pechová 2011: 31)

Obrození duše skrze konverzi v plnosti je otázkou hotového člověka. U dítěte nepřichází v úvahu. U adolescentů mívá povrchní charakter a nedosahuje patřičné intenzity ani hloubky prožitku. Konverze není osamocenou událostí, ale dlouhodobým, celoživotním

procesem. Jako taková prostupuje celou osobnost člověka, ve všech jeho dimenzích. Nelze přeceňovat stránku rozumovou ani volní. Konverze je počátkem i cestou naplnění lidského života smyslem. Tato cesta by měla být otevřená také fantazii a emocím, intuici, spontánnosti a představivosti, a to ve vyvážené jednotě. Harmonická účast všech složek osobnosti člověka uschopňuje k poznání, že tajemství, které konverze člověku poodhaluje, je ukryto v jeho nitru, je velmi intimní a zároveň jeho hranice přesahuje. (srov. Muchová 2009: 78)

Zdá se, že víra a výchova mají více společného, nežli by se na první pohled mohlo zdát. Být něčím přesahován neznámá odcizení, ale naplnění. Transcendentní pojetí výchovy usiluje o to, aby vychovatel i vychovávaný svorně naplňovali svoji komplementární povahu, tj. synchronizovali svůj individuální a společenský rozměr. Teprve zvnitřněním spirituální a transcendentní podstaty výchovy jsou schopni odpovídat na otázky po smyslu bytí, uchopit vlastní smysl, vlastní povolání.

SEZNAM LITERATURY

HOLM, Nils G. *Úvod do psychologie náboženství*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-217-3.

JAMES, William. *Druhy náboženské zkušenosti*. Praha: Melantrich, 1930.

Jeruzalémská Bible. Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou. Praha: Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7195-289-3.

MUCHOVÁ, Ludmila. Některé psychologické aspekty konverze z pohledu náboženského pedagoga. In HANUŠ, Jiří. NOBLE, Ivana. (eds.) *Konverze a konvertité. Sborník z mezioborového semináře o problematice náboženského obrácení*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009, s. 70–80. ISBN 978-80-7325-196-3.

PALOUŠ, Radim. *Čas výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991(a). ISBN 80-04-25415-2.

PALOUŠ, Radim. *K filosofii výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991(b). ISBN 80-04-25390-3.

PATOČKA, Jan. Kolem Masarykovy filosofie náboženství. In TÝŽ. *Tři studie o Masarykovi*. Praha: Mladá fronta, Vyšehrad, 1991. ISBN 80-204-0142-3.

PECHOVÁ Olga. *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2927-4.

PINC, Zdeněk. *Fragmenty k filosofii výchovy. Eseje a promluvy z let 1992–1998*. Praha: OIKOYMENH, 1999. ISBN 80-7298-004-1.

(Mgr. Alena Bernardová pracuje jako aktivizační a pastorační pracovník v zařízení sociální péče, vyučuje náboženství na základní škole, zabývá se paralelou filosofie a teologie péče o duši v generaci dětí, mládeže a starých lidí.)